

ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ШЛЯХОМ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ

PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE OBJECTS THROUGH THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE OF THE TRUST PROPERTY

Чаус Ю.В., студентка II курсу факультету юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено питанню охороні об'єктів культурної спадщини через імплементацію інституту довірчої власності. Проаналізовано доктринальні підходи до розуміння понять довірчого управління та довірчої власності, розглянуто питання історії закріплення останньої в законодавчих актах зарубіжних країн, зокрема, Франції та Німеччини. Досліджено систему нормативно-правових актів, що становлять основу вітчизняної системи довірчої власності. Виокремлено порядок правового регулювання інституту довірчої власності та інституту управління майном у цивільному законодавстві, передусім Цивільному кодексі України. Додатково проаналізовано питання здійснення регулювання діяльності трастів крізь призму Закону України «Про міжнародне приватне право». Зауважено на особливому значенні дослідження успішної практики імплементації розвиненими країнами охорони об'єктів культурної спадщини через запровадження інституту довірчої власності.

Розглянуто фундаментальні міжнародні договори, що становлять базис світової системи охорони об'єктів культурної спадщини. Особливу роль присвячено аналізу Гаазької конвенції про право, що застосовується до трастів, та про їх визнання 1895 р., особливостям регулювання нею приватноправових відносин з іноземним елементом, імплементації в Конвенції принципу автономії волі сторін у виборі застосовного права. Зауважено на важливості імплементації в Україні зазначеної Конвенції.

Досліджено процес здійснення охорони об'єктів культурної спадщини Національним трастом Великої Британії як найбільшою за кількістю збережених пам'яток та масштабом загальної діяльності організацією, що має великий вплив на створення системи трастів по всьому світові. Зроблено висновок про можливість та необхідність імплементації інституту довірчої власності як інструменту здійснення управління об'єктами культурної спадщини, їх ефективного утримання та використання в Україні із застосуванням досвіду зарубіжних країн.

Ключові слова: довірча власність, трасти, об'єкти культурної спадщини, охорона культурних цінностей.

The article is devoted to cultural heritage protection through the institution of trust property implementation. Doctrinal approaches to understanding the concepts of trust operation and trust property are analyzed, and the history of enshrining the latter in the legislation of foreign countries, in particular, France and Germany, is considered. The system of normative legal acts that form the basis of the domestic system of trust property is studied. The order of legal regulation of the institute of trust property and the institute of property operation in the civil legislation, of all, in the Civil code of Ukraine is allocated. In addition, the issue of regulating the activities of trusts through the prism of the Law of Ukraine "On Private International Law" is analyzed. It is noted that the study of successful practice of implementation of cultural heritage protection by developed countries through the introduction of the institution of trust property.

The fundamental international agreements that form the basis of the world system of protection of cultural heritage sites are analyzed. A special role is devoted to the analysis of the Convention of 1 July 1985 on the Law Applicable to Trusts and on their Recognition, the peculiarities of its regulation of private law relations with foreign elements, the implementation of the principle of autonomy of the parties in choosing applicable law. The importance of the implementation of this Convention in Ukraine is noted.

The process of protecting cultural heritage by the National Trust of Great Britain as the largest organization in the number of preserved monuments and the scale of overall activities, which has a great influence on the creation of a system of trusts around the world, is researched.

The conclusion about the possibility and necessity of implementing the institution of trust property as a tool for managing cultural heritage sites, their effective maintenance, and use in Ukraine using the experience of foreign countries, is made.

Key words: trust property, trusts, cultural heritage, protection of cultural heritage.

Проблеми правового регулювання охорони об'єктів культурної спадщини у різних країнах є однією із сучасних проблем міжнародної спільноти. Особливої актуальності це питання набуває зараз для України, в умовах війни, коли культурні пам'ятки піддаються нищівному руйнуванню. Одним із важливих майбутніх завдань юридичного фронту нашої держави є пошук правових механізмів відшкодування шкоди, завданої об'єктам культурної спадщини. Останнє, зокрема, може бути досягнуто шляхом комплексного розгляду інституту довірчої власності та досвіду зарубіжних країн у здійсненні охорони пам'яток цим інститутом, що й зумовлює мету дослідження: проаналізувати та порівняти правові засади закріплення норми інституту довірчої власності як на національному, так і на міжнародному рівні; дослідити практику впровадження трастів та можливість здійснення такої діяльності в Україні.

Здійснення процесу захисту культурних пам'яток шляхом запровадження інституту трасту здійснюється у багатьох державах сучасного цивілізованого світу, включаючи і європейський континент. І хоча сучасна юридична наука хоча містить дослідження окремо у сфері інститутів довірчої власності та довірчого управління (зокрема, варто згадати дослідження Р.А. Майданика, К.Г. Некіт),

і окремо – щодо охорони об'єктів культурної спадщини, проте комплексні роботи, які б були повністю присвячені можливості захисту культурного надбання через запровадження інституту довірчої власності, відсутні.

Виклад основного матеріалу. Сучасна теорія міжнародного приватного права виокремлює два основні підходи до закріплення довірчих відносин у законодавстві певної держави: довірче управління та довірча власність. Довірча власність, або траст, передбачає, що майно передається у розпорядження управителю, проте особи, які є власниками цього майна (так звані бенефіціари), залишаються його власниками та отримують з нього дохід. При цьому особа може передати майно – рухоме або нерухоме – як за життя (має місце прижиттєвий траст – *Lifetime Trust*), так і обумовити передачу після власної смерті (тобто заповідальний траст – *Testamentary Trust*). Некіт К.Г., аналізуючи інститут довірчої власності крізь призму аналізу положень міжнародних договорів та стандартів, наводить висновок про таку особливість права трастів як обмеження не лише законом, а також і установником довірчої власності [1].

Інститут трасту має давнє походження, що бере початок ще з часів римського права, де він іменувався поняттям «фідуція». Первісно, виникнення фідуції ґрунтувалося на відносинах позики й інших боргових зобов'язаннях, коли

боржник передав право власності на належну йому річ іншій особі – кредитору – метою надання гарантії виконання своїх боргових зобов'язань [2]. Названий термін і зараз міститься, наприклад, у цивільному праві Німеччини (хоча нормативно він і не закріплений, але судова практика та доктринальні положення активно його імплементують), Цивільному кодексі Франції (статті 2011-2030), де воно співпадає із визначенням поняття довірчої власності: стаття 2011 Французького Цивільного кодексу встановлює, що фідучія – це правочин, за допомогою якого один або декілька установників передають майно (існуюче чи те, що буде придбано в майбутньому), або його частку, фідучіарію (фідучіаріям), які відокремлюють його від власного майна для здійснення з обумовленою метою дій на користь одного або декількох бенефіціарів. При цьому виникає так звана цільова власність. Всі угоди, що здійснюються з переданим в цільову (довірчу) власність майном є предметом самостійного обліку у фідучіарія [3].

Касаткіна А.С. звертає увагу на подвійний характер права власності в концепції трасту: вона передбачає «розщеплення» права власності на юридичне (*legal ownership*) і бенефіціарне (*equitable ownership*), які можуть належати різним як юридичним, так і фізичним особам [4]. Відносини довірчої власності в англосаксонському праві передбачають три сторони трасту: власник майна (*settlor*), який передає своє майно довірчому власнику (*trustee*) з метою управління в інтересах третьої особи – бенефіціара (*beneficiary*). Це комплексна система, в якій передбачено, що власник майна (*settlor*) наділяє своїми правами управителя (*trustee*), котрий, виступаючи в цивільному обігу у ролі власника, повинен віддавати отриманий дохід вигодонабувачу, діючи в його інтересах. При цьому вважається, що кожен із названих учасників відносин трасту в певному обсязі має правомочності власника, тобто кожен з них є суб'єктом права власності.

Вітчизняне цивільне законодавство закріплює інститут довірчої власності (Параграф 8 Глави 49 ЦК України) та інституту управління майном (Глава 70), які при цьому не є тотожними інституту трасту, що функціонує у зарубіжних країнах. Як зазначає Р.А. Майданик, договір управління майном породжує особливе, з речовим елементом, право на чужу річ, що не викликає переходу права власності до управителя. Передача майна в управління є особливим видом виконання (*solutio*) шляхом передачі установником і наділення управителя власницькими повноваженнями щодо чужого майна, з урахуванням обмежень, встановлених договором і законом, власник якого визначає мету управління, обсяг повноважень, що він передає, а також особу, в інтересах якої повинен діяти управитель [5].

Хоча Цивільний кодекс України передбачає існування права довірчої власності як особливого виду права власності, яке виникає внаслідок закону або договору, цей інститут зараз майже неіснуючий (крім випадків використання його як способу забезпечення виконання зобов'язань відповідно до змін, що були внесені в ЦК України у вересні 2019 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні»). Легальне визначення поняття довірчої власності відсутнє як в Цивільному кодексі України, так і в будь-якому іншому законодавчому акті. В одній зі своїх правових позицій Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.12.2018 р. зауважив, що «право довірчої власності залежить від волі іншої особи – законодавця, вираженої за змістом відповідного закону, або установника управління, встановленої в договорі управління майном, укладеного з управителем, правомочності якого щодо переданого йому в управління майна власника обмежуються умовами договору управління майном (частина 5 статті 1033, частина 1 статті 1037 ЦК України) та не можуть перева-

жувати обсяг прав та обов'язків установника управління щодо володіння, користування та розпорядження належним йому на праві власності майном» [6].

Враховуючи той факт, що відносини, що виникають з приводу правового регулювання діяльності трастів, за своєю юридичною природою є приватно-правовими і містять іноземний елемент, до вирішення спорів має застосовуватися положення частини 2 статті 7 Закону України «Про міжнародне приватне право» щодо правової кваліфікації.

Міжнародна спільнота виробила велику кількість міжнародних договорів, які містять регулювання об'єктів культурної спадщини. Серед найважливіших серед назвати Конвенцію ООН про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р., Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи 1985 р., Конвенцію ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей 1995 р. та інші. Але всі вони є актами, що стосуються в основному публічно правової площини і не стосуються трастів як механізмів захисту культурної спадщини. Говорячи про міжнародну приватно правову сферу, ключовим міжнародним актом, що регулює питання діяльності трастів, є Гаазька конвенція про право, що застосовується до трастів, та про їх визнання 1895 р. (також відома як Конвенція про трасти) [7]. Вона є основним актом, що вирішує питання вибору права у довірчих приватних правовідносинах з іноземним елементом. У статті 2 надається визначення трасту, яке застосовується до *правовідносин, створених – inter vivos (за життя) або після смерті – особою, засновником, коли майно було передано під контроль довірчого власника на користь бенефіціара або для певної встановленої мети.*

Важливим елементом є наявність перерахованих у Конвенції ознак трастів. Серед таких виділяються наступні характеристики:

- майно є окремим фондом і не входить до складу майна довірителя;
- право власності на майно довірчого власника виникає на ім'я довірчого власника або на ім'я іншої особи від імені цього довірчого власника;
- довірчий власник має повноваження та обов'язки, щодо яких він несе відповідальність управління, використання або розпорядження майном відповідно до умов трасту та спеціальних обов'язків, покладених на нього законом.

Варто зауважити, що Конвенція базується на принципі автономії сторін, що означає можливість учасників правовідносин самостійно здійснювати вибір права, що підлягає застосуванню до відповідних правовідносин. Стаття 6 закріплює, що положення Конвенції поширюються лише на ті трасти, що створені добровільно (*created voluntarily*) і закріплені в письмовій формі (*evidenced in writing*). Вибір повинен бути явно виражений (у документі про створення трасту чи окремому договорі, що регулює питання довірчого управління майном, закріплено обране сторонами право) або випливати зі змісту документу про створення трасту [8].

Стаття 7 закріплює, що у випадку необрання сторонами застосовного права, траст регулюється законом, з яким він має найбільш тісний зв'язок. Вибір права здійснюється за: а) визначеним засновником місцем управління трастом; б) місцезнаходженням майна трасту; в) місцем проживання або діяльності довірчого власника; г) об'єктами трасту та місцями їх виконання.

У літературі звертається увага на те, що ця конвенція характеризується дуалістичною властивістю регулювання: вона одночасно спрямована на уніфікацію матеріальних норм, які здійснюють впорядкування основних понять інституту довірчої власності, і колізійних норм, що вирішують питання визначення права держави, що підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом.

«Розщепленість» права власності полягає і в тому, що цей інститут передбачає надання прав власника як довірчелю (засновнику траста), так і довірчому власнику, і бенефіціару. При цьому засновник трасту лише де-юре зберігає за собою право на таке майно: фактичне управління майном та титул власника наділяються довірчому власникові [9].

Україна не є стороною Конвенції про трасти. І хоча раніше побувала думка про те, що інститут довірчої власності, який набув свого найбільшого розвитку в англо-американській правовій сім'ї, не може бути повністю імplementований в правову систему України. Проте факт успішного впровадження інституту трастів в державі континентальної правової сім'ї (Франція, Італія тощо) свідчить про зменшення актуальності такої думки. Після прийняття Конвенції існує декілька шляхів узгодження її положень із національним законодавством: внесення змін до вітчизняних цивільних кодексів та узгодження інших внутрішніх законів країни (так, наприклад, зробили Швейцарія, Нідерланди); розроблення нових, додаткових інститутів, у тому числі – фідучіарний контракт», або «fiducie» (таким шляхом пішли Люксембург, Франція). Дослідники цього питання звертають увагу на позитивних аспектах приєднання держави до Конвенції про трасти, зокрема, щодо подальшого забезпечення сприятливих умов для комерційної діяльності фізичних та юридичних осіб в приватноправових відносинах з іноземним елементом (у цьому випадку, трастом).

У 2005 році Рада Європи прийняла Рамкову конвенцію про значення культурної спадщини для суспільства, підтверджуючи, що культурну спадщину слід розглядати як цінний внесок в розвиток людства. Таким чином, право на культурну спадщину, право брати участь у культурному житті суспільства вважається невід'ємним для кожної особистості. Конвенція закріплює право особи бути частиною «обраної культурної спільноти» незалежно від національності, раси, статі чи інших ознак [10]. Це означає, що охорона культурної спадщини є не лише метою, а й засобом досягнення такої мети. Звідси можна зробити висновок про необхідність створення нормативної бази охорони об'єктів культурної спадщини на національному рівні, що сприятиме ефективному регулюванню суспільних відносин у визначеній сфері. Це зумовлює необхідність здійснити огляд правових інструментів, запроваджених в інших державах, і міжнародної спільноти загалом та виявити, як імplementовані механізми сприяють охороні об'єктів культурної спадщини.

Особливості захисту пам'яток культури та архітектури в різних країнах світу відрізняються. Так, існують різні підходи до того, у власності кого мають знаходитися ці об'єкти: державній, комунальній, приватній чи допускається їх змішаний правовий режим. Враховуючи, що державні і місцеві бюджети зараз не в змозі належним чином фінансувати підтримання об'єктів культурної спадщини в належному стані, можливим виходом із такої ситуації стає довірче управління, що дає змогу залучити до цього процесу як приватний капітал, так і громадський потенціал. Ці правовідносини передбачають передачу майна його власником іншій особі у так звану «довірчу власність» з метою його подальшого використання в певних цілях. Як зазначає В. Холодок, довірче управління культурною та природною спадщиною можна охарактеризувати як діяльність спеціально створюваних неурядових організацій, що беруть на себе функції управління щодо збереження та ефективного використання об'єктів національної спадщини, за якої отриманий прибуток повністю витрачається в інтересах збереження та підтримки пам'яток природи, історії та культури, що перебувають у віданні названих організацій [11]. Така система набула масштабного розвитку у США, Австралії та Великій Британії – тут охорона культурних цінностей здійснюється відокремлено від держави, переважає орієнтація на управління ними недержавними інституціями.

Досвід запровадження інституту трастів як способу захисту та охорони об'єктів культурної спадщини не є новим: він існує у багатьох країнах світу, включаючи Багамські, Бермудські острови, Італію, Ірландію, Німеччину, Францію та багато інших країн. Проте особливе місце серед держав, що реалізують створення такої системи, посідає Велика Британія, оскільки створення міжнародного руху громадських об'єднань за збереження культурної спадщини «Національний траст» почалося і розвинулося саме тут.

Фахівці, що досліджували здійснення охорони культурних пам'яток у Великій Британії, зазначають, що політика держави у цьому напрямку здійснюється за принципом «витягнутої руки», коли офіційна влада визнає необхідність здійснення дій із охорони цих пам'яток, але бути повноцінним суб'єктом такої діяльності (особливо в аспекті фінансування з державного бюджету) не хоче [12].

Національний траст Великої Британії створювався як невелика благодійна організація, яка першою власністю отримала земельну ділянку, яку пожертвувала Національному трасту подруга одного із засновників. За понад сторічну історію функціонування цієї організації, вона перетворилася на найбільшу організацію Великої Британії з охорони об'єктів культурної спадщини, а також найстаріший та найкрупніший траст у світі. Основна мета організації викладена в Законі про Національний траст від 1907 року (*The National Trust Acts*): сприяння довготривалій турботі за місцями, що представляють історичний інтерес і природну красу, на благо нації [13].

Культурні цінності переходять у власність Трасту різними шляхами, включаючи передачу як за життя (за створеними за життя правовідносинами в порядку *inter vivos*) – часто через укладення договору дарування, так і після смерті особи, наприклад, за заповітом.

При цьому законом визначається невідчужуваність майна трасту: воно не може бути вилучене за борги або стягнуто за будь-якими зобов'язаннями організації. У цьому аспекті акт здійснює розмежування майна, виділяючи при цьому групу майна, яке має найбільше значення та цінність, яким володіє організація на благо нації – *property held for the benefit of the nation*. Так, наприклад, Національний траст може залучати кошти у фонди організації під залог будь-якого свого майна, крім того, яке визначене вище як таке, що має особливу цінність.

Національний траст має певні обов'язки щодо утримання такого майна у належному стані. Так, наприклад, Законом встановлено, що пам'ятки мають залишатися незабудованими (*unenclosed and unbuilt*), відкритими; Траст має право споруджувати тимчасові огорожі, наприклад, з метою захисту і дерев і насаджень, а також здійснювати інші дії, які вони вважають за необхідне чи бажане для підтримки пам'яток у привабливому стані.

За час свого існування Національний траст створив налагоджений механізм охорони культурної спадщини та взаємодії з приватними та корпоративними членами. Траст бере на себе зобов'язання щодо збереження та реставрації об'єктів національної спадщини. Організація вже має кредит довіри з боку населення та влади, а тому вони охоче передають об'єкти своєї власності Національному Трасту, оскільки впевнені у тому, що культурні цінності будуть надійно захищені, раціонально використані та, за необхідності, відреставровані – і усе це здійснюється з максимальним збереженням первинної автентичності об'єкту. Самостійну увагу організація приділяє популярності пам'яток.

Траст поширює свою роботу не лише на територію власної держави. Так у Бельгії існує асоціація «Національний траст», яка функціонує як автономний філіал Національного трасту Великої Британії [14]. Основним призначенням діяльності бельгійського філіалу фактично є пропаганда діяльності Національного трасту як такого,

що реалізується за допомогою проведення різноманітних соціальних та культурних заходів, на яких поширюється інформація про діяльність організації і здійснюються пожертвування на реставрацію та утримання основних пам'яток культури.

Висновок. Інститут довірчої власності має давнє коріння і імплементується в багатьох державах у різних напрямках суспільного життя, у тому числі – у захисті об'єктів культурної спадщини. Він передбачає, що майно передається від однієї особи (власника майна) до іншої (довірчого власника) з метою управління цим майном в інтересах вказаної ним особи (бенефіціара), яким може бути як власник майна, так і третя особа.

Світова спільнота, розуміючи особливе значення збереження культурних пам'яток, ухвалила велику кількість актів як на національному, так і на міжнародному рівні, аналіз яких дає підстави стверджувати про наявність пере-

думов для здійснення ефективного управління об'єктами культурної спадщини. Особливої уваги тут заслуговує Гаазька конвенція про право, що застосовується до трастів, та про їх визнання 1895 р., яка, на жаль, не була підписана Україною.

Діяльність Національного трасту Великої Британії є одним із багатьох прикладів успішного впровадження інституту довірчої власності в процесі здійснення охорони об'єктів культурної спадщини. За умови виваженого та комплексного підходу до вирішення цього питання, в Україні також можливе запровадження трастів як організацій із захисту культурних пам'яток, а тому вищенаведений приклад має стати зразком для побудови національної системи охорони об'єктів культурної спадщини з метою належного утримання, використання та реставрування об'єктів із урахуванням інтересів українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Некіт К. Г. Поняття довірчої власності (трасту) у законодавстві європейських країн та модельних правилах європейського приватного права. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 822–825.
2. Основи римського приватного права : підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. Х. : Право, 2008. 224 с.
3. Le code civil des Français. *Legi France*. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT00000607072> (дата звернення: 18.05.2022).
4. Касаткина А.С. Гагская конвенция о праве, применимом к трастам, и их признании. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2016. № 5 (60). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gaagskaya-konventsiya-o-prave-primenimom-k-trastam-i-ih-priznanii>
5. Майданик Р.А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 511 с.
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 13.12.2019 року у справі № 916/15/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86742529> (дата звернення: 04.05.2022).
7. Convention of 1 July 1985 on the Law Applicable to Trusts and on their Recognition. *Hague Conference on Private International Law*. URL: <https://assets.hcch.net/docs/8618ed48-e52f-4d5c-93c1-56d58a610cf5.pdf> (дата звернення: 10.05.2022).
8. Ребриш Б.Ю., Журба Ю.А. Особливості правового регулювання трастових відносин з іноземним елементом у зарубіжних країнах. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 57. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/11/rebrysh_zhurba_57.pdf
9. Романенко Ю. Г. Деякі особливості функціонування трастових компаній. *Економіка підприємства: теорія та практика* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 берез. 2008 р. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана ; редкол.: Г. О. Швиданенко (відп. за вип.) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2008. С. 82–85.
10. Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства : Конвенція; Рада Європи від 27.10.2005. База даних «Законодавство України» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_719 (дата звернення: 11.05.2022).
11. Холодок В. Довірче управління об'єктами історико-культурної та природної спадщини: зарубіжний досвід. *Вісник Національної академії державного управління*. 2012. № 1. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-1-35.pdf>
12. Мазур Т. Інституційно-правове забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини у Великій Британії. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2019. URL: <http://jurnalujuridic.in.ua/archive/2019/5/4.pdf>
13. The National Trust Act. *National Trust* : веб-сайт. URL: <https://nt.global.ssi.fastly.net/documents/download-national-trust-acts-1907-1971-post-order-2005.pdf> (дата звернення: 23.05.2022).
14. About NTAB. *Association of National Trust Members and Supporters in Belgium* : веб-сайт. URL: <https://ntab.be/about-ntab/> (дата звернення: 21.05.2022).